

EEN TUIN BIJ EEN WITTE VILLA: HUIS SONNEVELD TE ROTTERDAM

Eric Blok en Birgit Lang

In 1933 werd de nieuwe villa van de familie Sonneveld aan de Jongkindstraat te Rotterdam opgeleverd: een uiterst modern, functionalistisch gebouw. De bouwheer, Bertus Sonneveld, was een van de drie directieleden van de Van Nellefabriek. Hij liet - evenals collega-directeur Van der Leeuw - zijn nieuwe woonhuis ontwerpen door het Rotterdamse architectenbureau Brinkman & Van der Vlugt dat ook het ontwerp voor het spraakmakende fabrieksgebouw van Van Nelle had gemaakt. Alle drie de gebouwen staan thans bekend als iconen van het Nieuwe Bouwen.

Nadat de villa decennialang in gebruik was geweest als dienstwoning van de Belgische consul in Rotterdam werd het in de jaren negentig verkocht aan de Stichting Volkskracht Historische Monumenten. Het gebouw, inclusief interieur, werd bijzonder zorgvuldig gerestaureerd en is sinds 2001 als museumwoning in beheer bij het Nederlands Architectuur Instituut en toegankelijk voor publiek. Het hele huis is ingericht als in 1933.¹

Direct bij oplevering van Huis Sonneveld is rondom de villa een tuin aangelegd als integraal onderdeel van het *Gesamtkunstwerk*. De tuin vormde een zorgvuldig gecomposeerde eenheid met het gebouw en was evenals de villa en haar interieur reeds in die tijd kwalitatief en stilistisch een buitengewoon ontwerp.

---

¹ Zie voor meer informatie over gebouw en interieur: E. Adriaansz, B. Laan, J. Molenaar et al, *Huis Sonneveld. Modern wonen in 1933*, NAI Uitgevers, Rotterdam 2001. Dit artikel is een bewerking van een bijdrage aan deze publikatie. *De tuin van Huis Sonneveld. Onderdeel van een buitengewoon ensemble*, pag. 66-71.

Historische gegevens

De oorspronkelijke tuinaanleg bij Huis Sonneveld is goed gedocumenteerd. Er is van de tuin een drietal plantekeningen bewaard gebleven, die door Brinkman & Van der Vlugt vervaardigd zijn. De eerste tekening beslaat het hele perceel van ca. 1700 m² en geeft de ligging en constructie weer van de verhardingen, tuintreden, keermuren en stapstenen. Bij wijze van indicatie zijn ook plantvakken en hagen opgenomen. De twee bijbehorende detailtekeningen hebben betrekking op de verhardingen en het tuinhek.²

Op meer dan twintig zwart-wit foto's, die grotendeels uit 1933 dateren, is nagenoeg de gehele tuin vastgelegd. De foto's laten niet alleen zien dat de bouwkundige elementen overeenkomstig de plannen zijn uitgevoerd, maar geven ook een concrete indruk van het karakter en de ruimtelijke indeling van de tuin. Ook de verschillende soorten beplanting zijn goed te herkennen. De foto's leveren informatie over de habitus, de dimensies en de bloeiwijzen van de planten, waarvan enkele zelfs geïdentificeerd kunnen worden, en ook over hun gebruik en de samenstelling van borders en groepen.

Tuinarchitect Leverland

Uit archiefstukken blijkt dat de jonge tuinarchitect Murk Leverland (1904-1964) betrokken was bij het ontwerp van de tuin.³ (afb. 1) Wat precies zijn bijdrage was aan het uiteindelijke resultaat kan niet worden achterhaald aangezien de door hem geleverde ontwerptekeningen niet teruggevonden zijn en over zijn persoon en zijn oeuvre weinig bekend is. Vermoedelijk was hij met name verantwoordelijk voor de beplanting.

Leverland studeerde in 1929 af aan de Landbouwhogeschool in Wageningen in de studierichting tuinbouw, waarvan het (keuze)vak

---

² Tekeningen nr. 5341, 5342, 5314, werknr. 93, archief Brinkman & Van der Vlugt, Nederlands Architectuurinstituut

³ De tekeningenlijst van werknr. 93 (Huis Sonneveld) archief Brinkman & Van der Vlugt vermeld twee plannen van de hand van Murk Leverland, beiden schaal 1:100 (nummers 2380 en 2411). Helaas zijn de tekeningen niet teruggevonden.

'tuinkunst en tuinarchitectuur' toen onderdeel uitmaakte. Dit vak werd sinds 1918 door H.F. Hartogh Heys van Zouteveen (1870-1943) gegeven.

Gedurende zijn studie had Leverland praktijkervaring opgedaan in zowel Berlijn als Versailles.⁴ Het is onbekend hoe lang de praktijkperiodes waren en bij welke bedrijven of instellingen Leverland werkzaam was. Al in 1928, dus

Afb. 1: Murk Leverland en zijn verloofde Iet Limburg in 1936. (Herkomst: A. Schippers, zie voetnoot 4)

vóór het behalen van zijn diploma, werd hij aspirant-lid van de in 1922 opgerichte Bond van Nederlandse Tuinarchitecten (B.N.T.).

In de periode van economische crisis, waarin Leverland als beginnende tuinarchitect terecht kwam, was het zeer moeilijk om in dit vak een bestaan op te bouwen. Vermoedelijk zag Leverland zich daarom omstreeks 1937 genoodzaakt een functie bij het Rijksinstituut voor Pluimveeteelt 'Het Spelderholt' te Beekbergen te aanvaarden. Bij deze instelling bleef hij werken -uiteindelijk als hoofd van de bibliotheek. Hoewel het feit dat Leverland nog in 1942 lid was van de B.N.T. er op wijst dat hij belangstelling bleef koesteren voor zijn oorspronkelijk beroep, heeft hij dit voor zover bekend nooit meer uitgeoefend.

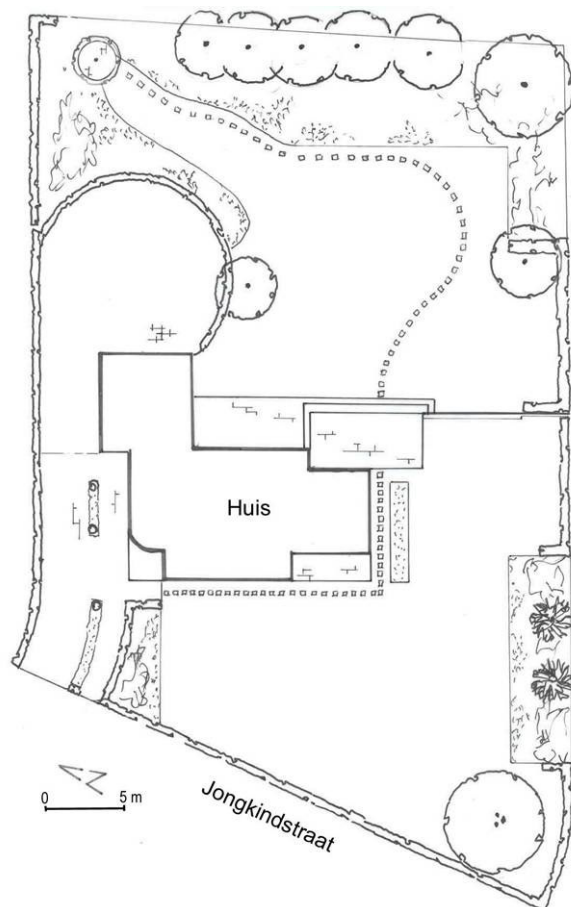
De tuinaanleg bij Huis Sonneveld te Rotterdam is tot nu toe het enig bekende tuinontwerp van Leverland.

---

⁴ Biografische gegevens afkomstig uit: A. Schippers, *Genealogie Leverland*, in: *Mensen van vroeger*, onafhankelijk maandblad voor de beoefening van de genealogie, 6/7 (1978/79) nr. 2 (april/mei), 6 en 43-44; ledenlijsten Bond Nederlandse Tuinarchitecten, archief SB4. Interviews met familieleden en kennissen van Leverland hebben geen verdere informatie / aanknopingspunten betreffende zijn werk als tuinarchitect opgeleverd. Gesproken werd met mw. Klaver-Treffers (de dochter van Leverlands tweede vrouw A.J. Waijboer), dhr. Frings en dhr. W.F. van Tijen (collega's van 'Het Spelderholt'). Gegevens betreffende de studierichting tuinbouw aan de Landbouwhogeschool Wageningen afkomstig uit: J. van der Haar, *De geschiedenis van de Landbouwhogeschool Wageningen*, bd. I 'Van school naar hogeschool 1873-1945, Wageningen 1993.

Oorspronkelijke tuinaanleg

De basis voor de eenheid tussen Huis en Tuin Sonneveld werd gelegd door de weloverwogen plaatsing van het gebouw op het perceel: het huis werd dichtbij de noordelijke perceelsgrens gebouwd waardoor een goede bezonning van de gehele tuin mogelijk werd. (afb. 2) De noordgevel van de villa is in tegenstelling tot de overige gevels slechts van weinig ramen voorzien en vormt als het ware de achterkant van het huis. Hierop speelde ook de tuin in, die van de op het noorden gelegen oprit en de (semi-openbare) entreepartij door dichte hagen afgescheiden was. Deze hagen sloten min of meer direct op het huis aan. Aan de drie overige zijden bleven de verticale elementen op afstand van het gebouw, de tuin gaf het huis in functioneel en compositorisch opzicht de ruimte: enerzijds werd optimale lichttoetreding naar binnen gegarandeerd en gezorgd voor onbelemmerde ventilatie, anderzijds was het huis als kubiek object dominant aanwezig in de tuin.

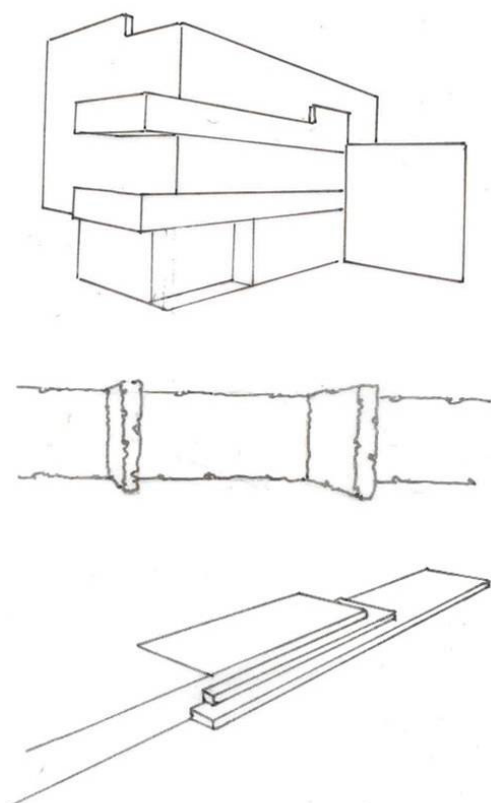

Afb. 2: Plattegrond van de situatie in 1933.
(Reconstructietekening: SB4 2001)

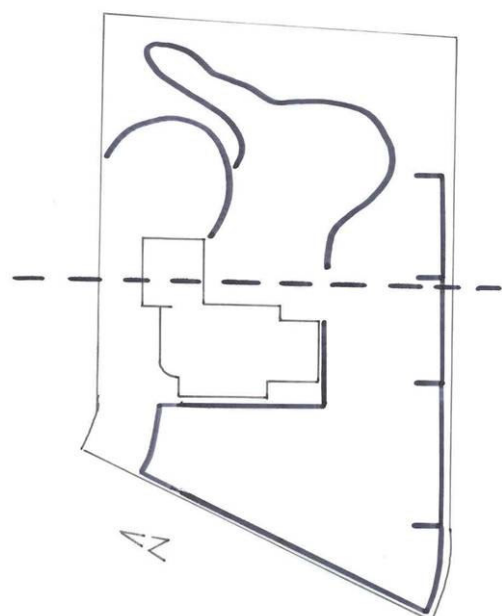
Veel aandacht werd besteed aan een vloeiende overgang van binnen naar buiten. Door verspringen in de gevel (boven de begane grond uitstekende verdiepingen, 'inhammen' in de gevel op de zuidoost- en de zuidwesthoek van het gebouw, balkons, enz.) grijpen binnen- en buitenruimte in elkaar. Op de begane grond is de zuidgevel bovendien voorzien van een glazen wand. Het merendeel van de vertrekken heeft een directe toegang naar de tuin of naar een van de balkons of dakterrassen. (afb. 3) De tuin zelf kreeg door rechtlijnige, gesloten wanden (de taxushagen) en de muren van het huis, die grotendeels zonder overgang direct uit het platte vlak van het gazon verzezen, het karakter van ruime buitenkamers. Langs de zuidgrens versprong de taxushaag volgens een orthogonaal patroon. Zodoende werd de scherpe grenslijn visueel opgeheven en werd diepte toegevoegd aan het kleine perceel. Vergelijkbare rechthoekige verspringen, maar dan voornamelijk in het platte vlak, vertonen de terrassen voor de oostgevel van de villa samen met de bijbehorende tredenpartijen en de keermuur, die loopt naar de zuidrand van de tuin. Deze overeenkomsten met het bovengenoemde systeem van verspringen in de gevel van het huis droegen in belangrijke mate bij aan de integratie van villa en tuin. (afb. 4)

Afb. 3: Binnen- en buitenruimte grijpen in elkaar. (Foto: J. Kamman 1933, Nederlands Fotoarchief Rotterdam)

Afb. 4: Verspringingen in de gevel, de hagen en de terrassen. (Tekening: SB4 2000)

Afb. 5: Keermuur en treden als cesuur in de tuin. (Tekening: SB4 2000)

De keermuur / tree tussen de terrassen en de zuidgrens van het perceel vormde niet alleen door het ervaarbaar maken van een hoogteverschil een zekere cesuur in de tuin. (afb. 3) Vanaf deze streep werden namelijk ook de statische lijnen, die de westhelft van de tuin karakteriseren, geleidelijk aan opgeheven en werden dynamische elementen toegevoegd aan de aanleg. Vanaf de wenteltrap liep een pad van stapstenen in ruime bogen naar een cirkelvormig zitje in de noord-oosthoek van de tuin. Terwijl het gazon in de zuidoosthoek nog wel een scherpe, rechthoekige rand had, eindigde hier de gesnoeide haag en kon de beplanting uitgroeien in haar natuurlijke habitus. Enige meters verderop begon ook de rand van het gazon een lossere lijn te volgen, die overeenkwam met de ruime slingers van het pad. Vanaf dit punt was in de beplanting langs het gazon een geleidelijke hoogteopbouw aangebracht van lage naar hoge vaste planten en vervolgens naar heesters en bomen. (afb. 5) Het dynamische moment van de lijnvoering werd aangevuld door planten, die in verloop van tijd (seizoenen en jaren) voortdurend veranderen: bladverliezende heesters en bomen, die tot forse planten uit kunnen uitgroeien en vaste planten, die een zeer uitgesproken jaarcyclus van groei, bloei, zaadvorming en ver-

gaan kennen. (afb. 6) Ook in deze samenhang werd gestreefd naar een zekere eenheid van huis en tuin. De zuidmuur van de garage was voorzien van klimplanten. Op die manier leek het huis zelf met de jaren en seizoenen te veranderen zonder veel afbreuk te doen aan de ervaarbaarheid van de wand als verticaal vlak.

Afb. 6: De vaste planten borders langs de oostgrens van de tuin. (Foto uit 1933, familie collectie, Stichting Behoud Interieur Huis Sonneveld, neg. nr. V4-361)

De in de oostelijke helft van de tuin geïncorporeerde dynamiek vormde een sterk contrast met het meer statische beeld, dat de westelijke helft van de tuin opriep. (afb. 7) Dit tuingedeelte werd gedomineerd door gazon en taxushagen, die allebei het gehele jaar door groen blijven. Door middel van snoei en maaien werden aan gras en hagen bepaalde dimensies en een bepaalde habitus opgelegd, die per definitie zo weinig mogelijk dienen te veranderen. De scheiding van de tuin in een dynamisch-natuurlijker deel en een statisch-architectonisch deel was niet

totaal. In het oostelijke deel voegden de verharding van de terrassen, een aantal wintergroene heesters en het gazon wel degelijk ook een statisch element toe. In het westelijke gedeelte waren ook dynamische, zelfs natuurlijk overkomende elementen opgenomen: een (bladverliezende) berk met natuurlijke habitus en kleine gemengde sierperken.

Afb. 7: Het westelijke gedeelte van de tuin.

(Foto: J. Kamman 1933, Nederlands Fotoarchief Rotterdam)

De entreepartij en de garageoprit waren gescheiden van de overige tuindelen, die uitsluitend voor privé-gebruik door de bewoners van de villa en hun gasten bestemd waren. De inrit liep in de oorspronkelijke aanleg mee in de bocht van de noordelijke perceelsgrens en vervolgens langs het huis naar de draaicirkel voor de garage. Voor voetgangers en auto's waren er twee aparte hekken. De rijstrook werd door een smal sierperk gescheiden van het parallel daaraan lopende voetgangerspad. (afb. 8) Dit perk was slechts tegenover de voordeur en tegenover de

dienstingang onderbroken. Voor de aankomende voetganger was er zodoende een element van spanning toegevoegd aan de aanleg. De looplijn ging niet rechtstreeks af op de voordeur maar draaide pas dichtbij de entree in de richting van de deur.

De gehele ingangspartij was uiterst sober vorm gegeven en werd gedomineerd door architectonische elementen: het huis zelf, de verharding, taxushagen en zuiltaxussen.

Afb 8: De entreepartij met gescheiden toegangen voor auto en voetgangers. (Foto: J. Kamman 1933, Nederlands Fotoarchief Rotterdam)

Waarde en betekenis van de tuin.

De tuin moet worden beschouwd als een integraal onderdeel van het *Gesamtkunstwerk* 'Huis Sonneveld'. Overeenkomstig de hoge kwaliteit van het huis en zijn interieur werd een tuin van buitengewone tuinarchitectonische waarde gerealiseerd.

De tuin is vanuit tuinhistorisch oogpunt, niet alleen vanwege de uitstekende documentatie, bijzonder interessant. In de jaren dertig werd in Nederland en elders in Europa nog volop gewerkt aan de ontwikkeling van moderne ontwerpprincipes voor tuinen in de geest van de sociale, functionalistische en esthetische ideeën, die ontstonden in de Moderne Beweging.⁵ Tuin Sonneveld kan als een vroeg voorbeeld worden beschouwd van een Nederlandse tuin die vorm tracht te geven aan de functionalistische ideeën voor de buitenruimte en tegelijkertijd een passend antwoord probeert te vinden op de architectuur van een huis in de stijl van het Nieuwe Bouwen.⁶ Typische structuurkenmerken van een modern functionalistische tuinaanleg die in tuin Sonneveld zijn te vinden:⁷

---

⁵ Zie ook: C. Tannard, *Gardens in the modern landscape*, Westminster 1938; D. Imbert, *The modernist garden in France*, New Haven, Connecticut 1993; O Valentien, *Zeitgemasse Wohngärten*, München 1932;

⁶ Veel andere Nederlandse tuin- en landschapsarchitecten zijn pas later begonnen om in modern functionalistische stijl te gaan werken. De samenwerking van de tuinarchitecte Mien Ruys met architecten verbonden aan de Moderne Beweging begon pas omstreeks 1940 (B. Zijlstra, *Mien Ruys - een leven als tuinarchitecte*, Nederlandse Tuinenstichting/Stichting 'Tuinen Mien Ruys' 1990). De tuinarchitect J.T.P. Bijhouwer werd in de jaren dertig resp. in de jaren veertig lid van de groeperingen 'Opbouw' en 'De 8'. Zijn tuinontwerpen uit die jaren beantwoorden echter slechts zeer ten dele aan de moderne ontwerpprincipes. (M. Witsenburg, *Prof. Dr. Ir. J.T.P. Bijhouwer als tuinarchitect*, studie aan de Landbouwhogeschool Wageningen, 1983.) Het werk van Gerard Bleeker vertoont pas na de Tweede Wereldoorlog functionalistische trekken, alhoewel een aanzet daartoe al voor die tijd te zien was. (E. Blok, *Nederlandse tuinarchitectuur III - Jongere Tuinkunst 1900-1940*, Nederlandse Tuinenstichting 1992.) In 1933 baarde een tuinontwerp van de Belgische landschapsarchitect Jean Canneel-Claes veel opzien als geslaagd voorbeeld van stilistische en functionele integratie van een modern woonhuis met zijn tuin. (K. Limperg, *Een tuin van de belgise tuinarchitect Jean Canneel Claes*, in: *De 8 en Opbouw*, 4 (1933), nr. 6, pag. 43-46.)

⁷ Vergelijk: C.S. Oldenburger-Ebbers, A.M. Backer, E. Blok, *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur. Deel West*. Rotterdam 1998, pag. 58-59.

- de afstemming van de tuin op gebruik en bezonning van het huis
- het streven naar een geleidelijke overgang van binnen naar buiten
- de overeenkomsten met de lijnvoering van de villa
- de in principe sobere en eenvoudige inrichting
- het onderwerpen van de beplanting aan architectonische doelstellingen
- het beperkte plantensortiment, met name in de westelijke helft van de tuin
- het toepassen van 'moderne' bouwmaterialen, zoals metaalgaas voor het tuinhek, kalkzandsteen voor de keermuren en betontegels voor de draaicirkel voor de garage

De gemengde borders in de oostelijke helft van de tuin zijn duidelijk geïnspireerd op de oudere traditie van de Arts en Craftsbeweging. In dergelijke borders, zoals die in Nederland vooral vanaf de jaren twintig werden toegepast, was veel aandacht voor de schilderachtige, op kleureffecten gerichte compositie van planten.⁸ De planten dienen op natuurlijke wijze te kunnen groeien. Als referentiekader voor de samenstelling van de planten werden sinds de jaren twintig in toenemende mate natuurlijke plantengemeenschappen bestudeerd. Met dergelijke opvattingen is Leverland ongetwijfeld zowel in Wageningen als in Berlijn bekend geraakt. In Wageningen bedreef zijn leraar tuinkunst, H.F. Hartogh Heys van Zouteveen, plantensociologische studies en in Berlijn was Karl Foerster in die tijd een bekend en invloedrijk voorstander van plantensociologisch geïnspireerde compositieprincipes.

Situatie in 2000 en restauratie van de tuin.

De hoofdlijnen van de oorspronkelijke tuinaanleg konden in 2000 nog steeds in het terrein worden aangetroffen. De keermuren en terrassen waren nog aanwezig - zij het door sterke bodeminklinking beschadigd - evenals een restant van de oorspronkelijke taxushaag langs de

---

⁸ Vergelijk het werk van Gertrude Jekyll.

Jongkindstraat en enkele originele heesters en bomen. Wel was de tuin door achterstallig onderhoud verwaarloosd en was de aanleg door spontane boomopslag vertroebeld. (afb. 9) Als gevolg van de aanleg van de Rochussenstraat was de noordelijke perceelsgrens gewijzigd en de ingangspartij definitief veranderd.

Afb 9: De tuin in oktober 2000 - zicht op de noordoosthoek van het perceel met de restanten van de draaicirkel. (Foto: SB4 2000)

Door gerichte ingrepen (verwijdering van opslag, snoei, ophogen van het ingeklonken terrein, heraanplant van de hagen, heraanleg van het gazon) is de oorspronkelijke visueel-ruimtelijke situatie inmiddels zo goed mogelijk hersteld. Op basis van de overgeleverde tekeningen en de teruggevonden restanten konden terrassen, keermuren en tuinhek zorgvuldig worden gereconstrueerd.

Binnen dit basiskader van originele ruimtes, vormen en lijnen is getracht, ook de oorspronkelijke detaillering terug te brengen, waaronder de authentieke groepering van planten en een historisch verantwoord

plantensortiment. Als referentie voor het te bereiken beplantingsbeeld werden de historische foto's gebruikt. Omdat op basis daarvan niet de originele soorten of cultivars achterhaald kunnen worden en om toch het oorspronkelijke sortiment zo goed mogelijk te benaderen, zijn met behulp van toenmalige standaardliteratuur en kwekerscatalogi plantensoorten en -cultivars opgespoord, die in 1932 in Nederland beschikbaar waren en vermoedelijk ook bij Murk Leverland bekend zijn geweest.

Door het herstel van de grote lijnen van de tuinaanleg en het benaderen van de oorspronkelijke detaillering kunnen Huis en Tuin Sonneveld opnieuw een compleet ensemble vormen.

Eric Blok en Birgit Lang zijn beiden als landschapsarchitecten verbonden aan SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen in Wageningen. In het kader van de restauratie van Huis Sonneveld is door SB4 het tuinhistorisch onderzoek verricht en een historisch verantwoord beplantingsplan opgesteld..